

Підпілля ОУН та УПА в умовах «фронтового періоду» (1943–1944 рр.)

Анотація. **Мета дослідження** – проаналізувати перехід лінії німецько-радянського фронту українськими підпільниками та повстанцями в 1943–1944 рр. Показати динаміку цього процесу у взаємозв'язку з наступальними операціями Червоної армії. **Методологічну основу** становить поєднання наукових принципів, загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** одержаних результатів визначається тим, що, увівши в науковий обіг неопубліковані архівні документи та матеріали, інші джерела, комплексно досліджено особливості переходу лінії фронту підпіллям ОУН, підрозділами УПА в різних районах України. Зазначену проблему в українській і зарубіжній історіографії порушено, предметно висвітлено вперше. Визначено перспективи подальших досліджень на рівні окремих територій. **Висновки.** Установлено, що підпілля ОУН Східної, Північно-Східної, Центральної, Південної України зуміло провести евакуацію значної частини своїх кадрів. Чимало з них поповнили відділи УПА. Найбільш підготовлених і здатних до проведення самостійних дій залишили в тилу Червоної армії. Оунівське підпілля Трансністрії при наближенні фронту розпочало перемовини з румунами. Паралельно на Волині відбувалися переговори з угорськими та литовськими підрозділами. Особливих масштабів підготовка підпіллям ОУН та УПА до переходу лінії фронту набула у Західній Україні. Було розгорнуто масштабну роботу із забезпечення матеріальної бази, посилено заходи конспірації, проведено ліквідацію ворожої агентури, виготовлено значну кількість пропагандистських матеріалів для поширення серед червоноармійців. У «фронтовий період» учасники мережі ОУН переважно залишалися на місцях, видаючи себе за місцевих селян і біженців, або ж переховувалися у криївках. Підрозділи УПА намагалися уникати сутичок із фронтовими частинами, відходили подалі від районів бойових дій, переховувались у важкодоступних місцевостях або розділялися на дрібні групи. Унаслідок затримки лінії фронту на території Волинської області у військової окрузі «Тури» були найбільші втрати. Однак загалом підпіллям вдалося успішно перейти в тил Червоної армії. Загальна кількість загиблих учасників ОУН і УПА в Україні не перевищувала 12%.

Ключові слова: підпілля, лінія фронту, Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія (УПА), Червона армія, німецькі війська, наступальна операція, фронтовий період.

Одним із найважливіших етапів трансформаційних процесів українського визвольного руху став так званий «фронтовий період», котрий значною мірою визначив подальший розвиток Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Ця проблема привертала увагу вітчизняних істориків, зокрема І.Патриляка, В.Ковальчука, І.Марчука. Водночас актуальною залишається потреба комплексного висвітлення переходу лінії німецько-радянського фронту підпіллям ОУН і відділами УПА в окреслений період. Фронтовим періодом для цих формувань був часовий проміжок від моменту евакуації німецької адміністрації

до встановлення радянської влади¹. Цей процес не відбувався одночасно на всіх українських землях, у кожному регіоні маючи свої особливості.

Першими з таким викликом зіткнулися члени мережі ОУН на Слобожанщині². Згідно з численними політично-інформаційними звітами, вони ретельно стежили за фронтними подіями. Керівник Конотопського окружного проводу ОУН Лука Сучко («Софрон») свідчив про реакцію підпілля на розгортання Воронежсько-Харківської наступальної операції (13 січня – 3 березня 1943 р.): «Після боїв під Орлом та Курськом оунівці в Конотопському районі активної діяльності не проводили. Керівництво обласного проводу було німцями репресовано, а з крайовим проводом нам не вдалося встановити зв'язку»³. Стосовно наступальної операції Воронежського фронту «Зірка» та вигнання 16 лютого 1943 р. гітлерівських загарбників із Харкова у суспільно-політичному звіті ОУН зазначалося:

«Більшовикам дісталось місто майже без бою. Переводили вони тільки сильні атаки з повітря. Населення зустрічало їх з привітаннями, але та радість не тривала довго, бо вже чергового дня об'явлено наказ явитись усім мужчинам від 16–50 років життя. Почалась публічна розправа, в якій виступали в ролі прокурорів приховані серед населення агенти НКВД й сексоти... Обвинувачених арештовували, допитували, розстрілювали, або приділювали до штрафних батальйонів, куди попалося теж досить самостійників»⁴.

Під час проведення Чернігово-Прип'ятської наступальної операції (26 серпня – 30 вересня 1943 р.) більшість членів Чернігівського обласного проводу ОУН встигли евакуюватися⁵.

Донбаська операція Південного та Південно-Західного фронтів (13 серпня – 22 вересня 1943 р.) також спричинила виїзд із регіону багатьох оунівців. Дехто прибув до Дніпропетровська, де розміщувалося керівництво Південного крайового проводу. Серед них і член Сталінського обласного проводу Іван Ковалевський («Валерій»), який отримав призначення на посаду референта служби безпеки Кіровоградського обласного проводу. Однак через розгром німцями місцевої підпільної мережі приступити до виконання обов'язків йому не вдалось. Остерігаючись арешту, «Валерій» виїхав до Миколаєва, де став заступником референта служби безпеки обласного проводу ОУН⁶. Готуючись до продовження боротьби в тилу Червоної армії, він поставив перед місцевими оунівцями завдання вливатися до радянських партизанських загонів, підпільних комуністичних організацій, здобувати в них довіру. Досягти цього можна було активною роботою проти німців. Уважалося, що після повернення радянської влади це стане надійним прикриттям⁷.

31 жовтня 1943 р. розпочалася Керченсько-Ельтигенська десантна операція та водночас війська 4-го Українського фронту прорвали німецьку оборону на р. Молочна (Запорізька обл.). Дізнавшись про загрозу оточення німців, керівники Кримського обласного проводу ОУН вирішили на початку листопада покинути

¹ ОУН і УПА в 1944 р.: Документи: У 2 ч. – Ч.1 / Упор. О.Веселова, С.Кокін, О.Лисенко, В.Сергійчук. – К., 2009. – С.20.

² ОУН на СУЗ в 1943–1945 рр. / Упор. С.Волянук. – Кн.34. – Торонто; Л., 2017. – С.28.

³ Архів Управління Служби безпеки України (далі – Архів УСБУ) у Сумській обл. – Ф.4. – Спр.4154. – Арк.46–47.

⁴ Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України: Док. і мат. / Упор. О.Пагіря, В.Іванченко. – Т.18 (Нова серія). – К.; Торонто, 2011. – С.403–404.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.2. – Спр.99. – Арк.44.

⁶ Архів УСБУ у Харківській обл. – Ф.5. – Спр.31828. – Т.2. – Арк.8–9.

⁷ Там само. – Т.1. – Арк.101 зв. – 102.

півострів. Леонід Ларжевський («Явір») разом із Василем Чмигою («Моряком») та Григорієм Вольчаком («Сухим») виїхали потягом до Дніпропетровська. Обласний референт служби безпеки «Іван», який був перекладачем у німецького майора розвідки, залишився, сподіваючись евакуюватися літаком⁸.

Напередодні Чернігівсько-Полтавської наступальної операції (26 серпня – 30 вересня 1943 р.) місцеве підпілля ОУН було практично розгромлене гестапівцями. Ті, кому вдалося врятуватися, виїхали на Київщину. Окупанти знищили осередок ОУН у Кременчуцькому краєзнавчому музеї, а саме його приміщення спалили під час відступу⁹. Стрімке просування армій Південно-Західного фронту під час Запорізької наступальної операції (10–14 жовтня 1943 р.) завадило «Хортицькій» групі ОУН дістатися Чорного лісу на Кіровоградщині та приєднатися до УПА¹⁰. Початок 23 жовтня 1943 р. Дніпропетровської наступальної операції спричинив евакуацію Південного крайового проводу ОУН. Зокрема на Кременеччину з Дніпропетровська у цей час виїхав його очільник – Василь Кук («Юрко Леміш»)¹¹.

Готуючись до переходу фронту, оунівське підпілля Київщини наприкінці жовтня 1943 р. вдалося до накопичування зброї та формування повстанських загонів¹². Останні приєдналися до підрозділів УПА з черкаських лісів і вирушили на Житомирщину¹³. Серед них одним із найбільших був сформований Васильківським окружним проводом ОУН¹⁴. Активних та підготовлених підпільників залишали на місці для продовження боротьби. При цьому передбачалося, що частину з них мобілізують у Червону армію¹⁵. У цей самий час провід ОУН у Києві наказав усім членам організації готуватися до виїзду з міста, щоб на Житомирщині приєднатися до підрозділів УПА. Місцем збору був Фастів. Слід зазначити, що більшість під проводом різних обставин цей наказ проігнорували¹⁶.

Дізнавшись про бої під Києвом, значна частина оунівців Житомира, Бердичева та Радомишля вирушили на захід¹⁷. Керівник Житомирської округи ОУН Микола Мусій («Муха») свідчив, що наприкінці жовтня він зустрівся з обласним провідником організації «Орлюком» і командиром місцевих груп УПА Федором Воробцем («Верещакою»). Обговоривши наступ Червоної армії, вони ухвалили, що частину повстанських підрозділів потрібно перевести на Рівненщину, а оунівську мережу залишити на місці¹⁸. Виконуючи цей наказ, загін «Жука» у листопаді 1943 р. перейшов із Нехворощанського лісу Андрушівського району (Житомирщина) у с. Топча Межиріцького р-ну Рівненської обл.¹⁹

⁸ Архів Головного управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим. – Ф.4. – Спр.22581. – Т.1. – Арк.61.

⁹ Архів УСБУ в Полтавській обл. – Ф.8. – Спр.18342. – Арк.29.

¹⁰ *Щур Я.* ОУН на території Запорізької області: 1940–1945: Док. і мат. – Т.14 (Бібліотека). – К.; Торонто, 2018. – С.66–67.

¹¹ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1949–1956. – Кн.3 / Упор. М.Романюк. – Т.27 (Нова серія). – К.; Торонто, 2017. – С.63.

¹² ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.71184. – Арк.200; *Бурлака С.* Український визвольний рух на Білоцерківщині (1941–1952 рр.): розсекречені документи, спогади, коментарі. – Біла Церква, 2018. – С.79–80.

¹³ ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр.57699. – Т.1. – Арк.316 зв. – 317.

¹⁴ Там само. – Спр.10313. – Арк.217.

¹⁵ *Бурлака С.* Український визвольний рух на Білоцерківщині (1941–1952 рр.): розсекречені документи, спогади, коментарі. – С.80.

¹⁶ ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.37233. – Арк.85–86.

¹⁷ Там само. – Ф.2. – Спр.86. – Арк.4.

¹⁸ Архів УСБУ у Житомирській обл. – Ф.5. – Спр.54786. – Арк.154–155.

¹⁹ Там само. – Спр.32527. – Арк.15.

Реагуючи на ситуацію, керівництво підпілля ОУН та УПА почало вживати заходів для продовження боротьби в нових умовах. Згідно зі свідченнями Катерини Купневич («Весни»), наприкінці листопада 1943 р. підрозділи повстанців Корецького р-ну (Рівненщина) вирушили на північ до р. Горинь. Зайшовши на 20–25 км у ліси, вони створювали табори, які періодично змінювали. Дізнавшись у середині лютого 1944 р., що фронт пройшов на захід, вони почали відновлювати зв'язки²⁰.

Особливо активними ці дії стали після вступу Червоної армії в межі Рівненщини у ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції (24 грудня 1943 – 14 січня 1944 рр.). Розгорнулася робота із заготівлі продовольства, одягу, медикаментів²¹. 12 січня старшинська школа «Дружинники» перебралася з Сарненщини на Володимирщину²². Однак через невпинне наближення фронту надійшов наказ курсантів розпустити, присвоївши їм підстаршинські ступені. Командний та інструкторський склад відправлявся до Карпат для поповнення старшинської школи «Олені» (гора Магура Болехівського р-ну Станіславської обл.)²³. Було істотно посилено заходи конспірації. Наказом Головної команди УПА від 22 січня змінювалися псевдоніми командирів повстанських підрозділів, починаючи від ройового²⁴. Відділи відмовилися від важкого озброєння. Для рою вважалося достатнім два ручних кулемети, решта автомати, гвинтівки, гранати. До озброєння сотні входили декілька легких мінометів²⁵.

Служба безпеки провела масштабну роботу з ліквідації радянської агентури, наказом від 14 січня 1944 р. її інструкції для УПА стали обов'язковими²⁶. В інструкції «Матвія» для надрайонних політреферентів ОУН від 8 січня 1944 р. зазначалося: «В сам час фронту наші завдання – це зберегти сили і здобути зброю». Рекомендувалося розпочати таємні переговори з угорцями, румунами, литовцями. Використовуючи відступ німців, здійснювати напади на міста й забирати звідти цінне для підпілля майно²⁷. Наприклад, скориставшись передислокацією гітлерівських військ на фронт та ослабленням гарнізону, курінь УПА під командуванням Степана Трофимчука («Недоля») здійснив у січні 1944 р. напад на містечко Тучин. Повстанці знищили кількох власівців, забрали награбовану окупантами худобу та борошно з місцевого млина²⁸. Водночас підпілля продовжувало збір зброї й боеприпасів, яких було чимало на прифронтовій території. Слідчий служби безпеки Микола Андрощук («Вороний») згадував про цей період на Здолбунівщині: «Відділи УПА відважно ходили поміж мадярськими військами, які направо й наліво торгували зброєю. За дві літри самогону ручний кулемет віддавали та ще й

²⁰ Там само. – Ф.6. – Спр.30309. – Арк.16 зв.

²¹ Антонюк Я. Вплив битви за Дніпро на військово-політичну ситуацію на Волині та Західному Поліссі // Битва за Дніпро: До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Мат. Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2013 р.). – К., 2013. – С.212.

²² Ступницький Ю. Спогади про пережите. – Т.1 (Бібліотека). – Торонто, 2000. – С.66.

²³ Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини / Я.Левкович, В.Левкович, М.Тарабан, І.Філь. – Т.4 (Бібліотека). – Торонто; Л., 2003. – С.28.

²⁴ Антонюк Я. Діяльність військової округи «Тури» УПА-Північ в умовах переходу лінії фронту (січень – липень 1944 р.) // Мандрівець (Тернопіль). – 2015. – №5(119). – С.42.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.372. – Т.57. – Арк.19–20.

²⁶ Волинь і Полісся: УПА та запілля: 1943–1944: Док. і мат. / Упор. О.Вовк, І.Павленко. – Т.2 (Нова серія). – К.; Торонто, 1999. – С.44.

²⁷ ОУН і УПА в 1944 р.: Документи: У 2 ч. – Ч.1 / Упор. О.Веселова, С.Кокін, О.Лисенко, В.Сергійчук. – К., 2009. – С.82–83; Antoniuk J., Marceniuk R. Lietuvos Ukrainos sukilėlių armijoje (UPA) // Acta humanitarica universitatis saulensis. – Šiauliai, 2018. – P.48–55.

²⁸ Марчук І., Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофимчук-«Недоля». – Кн.31 (Події і люди). – Торонто; Л., 2015. – С.30.

з відповідним запасом амуніції до нього. Така зброя, як кріси, пістолі, амуніція цілими скринями. Гранати стало бути на «ринку» товарообміну за продукти»²⁹.

Водночас до нових умов боротьби готувалося підпілля ОУН у Південній Україні. Наприкінці листопада 1943 р. керівництво Миколаївського обласного провладу наказало частині членів виїхати на захід для поповнення лав УПА. Для цього було вирішено використати масову евакуацію населення німцями. Найбільш підготовлених залишали в тилу Червоної армії³⁰.

Дещо відмінною була ситуація в підконтрольному румунам губернаторстві Трансністрія³¹. Після арешту багатьох підпільників місцевий провідник ОУН Тиміш Семчишин («Річка») розпочав у листопаді 1943 р. переговори з керівником жандармської служби в Одесі підполковником Пержу. Вимогою було звільнення всіх заарештованих оунівців, надання допомоги УПА та відмова від територіальних претензій на українську частину Буковини. Наприкінці місяця «Річка» виїхав до Снятинського району Станіславщини на зустріч із представниками румунського уряду. У січні 1944 р. він повернувся в Одесу та наказав місцевим підпільникам евакуюватися разом із румунами, а 22 березня вирушив із 12 оунівцями до Чернівців. Однак, дізнавшись уже в дорозі про наступ Червоної армії, змінив маршрут і прибув до Галаца в Румунії³².

Водночас на теренах райхскомісаріату Україна тривала боротьба окупантів з оунівцями. Упродовж весни 1944 р. багатьох із них знищили або заарештували. Так, 10 березня на одній із вулиць Миколаєва в перестрілці з німцями загинули обласний провідник ОУН «Директор», референт служби безпеки «Роман» та окружний провідник «Микола»³³.

Ключові події переходу фронту розгорталися у Західній Україні. Розпочалися вони з Рівненсько-Луцької наступальної операції (27 січня – 11 лютого 1944 р.). Паралельно активізувалися радянські партизани, котрі стали на той час головними супротивниками підпілля ОУН та відділів УПА³⁴.

Намагаючись зменшити людські втрати, було вирішено тимчасово розпустити великі повстанські підрозділи. Передбачалося, що після проходження фронту їх знову можна буде зібрати³⁵. Саме так наприкінці січня 1944 р. вчинив зі своїм курином Степан Трофимчук («Недоля»). Після того, як лінія фронту перетнула р. Горинь він отримав наказ відновити формування, але вже під новою назвою – загін ім. Робітницького. Шляхом мобілізації «Недолі» вдалося зібрати близько 150 осіб. Із них лише 30 були учасниками УПА в окупаційний період³⁶. Дещо кращою виявилася ситуація у з'єднанні УПА-Південь «Холодний Яр». Його командир Микола Свистун («Ясень») та штаб під час руху лінії фронту перебували в Точевиському лісі (Острозький р-н на Рівненщині). За 5 км від них стояв полк Червоної армії, утім його командир навіть не здогадувався про таке сусідство. Повстанське з'єднання розділилося на невеликі групи та успішно перейшло лінію фронту, попрямувавши у кременецькі ліси, де бійці мали готуватися до

²⁹ Андрущук М. Записки повстанця. – Кн.13 (Події і люди). – Торонто; Л., 2011. – С.69.

³⁰ ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр.67767. – Т.1. – Арк.211.

³¹ Там само. – Ф.13. – Спр.376. – Т.7. – Арк.360.

³² Там само. – Ф.6. – Спр.74327. – Т.2. – Арк.132–133.

³³ Там само. – Ф.5. – Спр.67767. – Т.1. – Арк.218 зв.

³⁴ Коханська Г. З Україною в серці: Спомини. – Т.9 (Бібліотека). – Л.; Торонто, 2008. – С.131.

³⁵ Волинь, Полісся, Поділля: УПА та зашілля 1944–1946: Док. і мат. / Упор. О.Вовк, С.Кокін. – Т.8 (Нова серія). – К.; Торонто, 2006. – С.13.

³⁶ Марчук І., Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофимчук-«Недоля». – С.31–32.

рейду на Поділля³⁷. Учасник УПА Микола Троцюк 3 лютого 1944 р. на допиті у Славутському райвідділі НКВС свідчив, що з наближенням Червоної армії повстанці отримали наказ заховати зброю в господарствах «надійних людей» і розділитися на групи до 5 осіб. Вступати в бої з червоноармійцями категорично заборонялося. Після проходження фронту всі повинні були знову зібратися в більші групи (до 20 осіб) і рейдувати на схід³⁸.

Слід зазначити, що чимало документів ОУН та УПА наголошували на необхідності уникати зіткнень із Червоною армією³⁹. Однак на практиці цього дотримуватися було важко. За радянськими даними, лише впродовж лютого 1944 р. на території Рівненської та Волинської областей було зафіксовано 141 сутичку між червоноармійцями та повстанцями⁴⁰. 29 лютого 1944 р. біля с. Милятин Острозького р-ну Рівненської обл. у засідку потрапив кортеж командувача 1-го Українського фронту генерала М. Ватутіна, котрий у тому бою зазнав поранення і згодом помер⁴¹. За однією з версій, ця подія стала підставою знищення військами НКВС 21–27 квітня підрозділів УПА-Південь у гурбенському «котлі» (300–400 вояків)⁴².

У середині лютого 1944 р. фронт фактично зупинився, розділивши Волинську обл. на дві частини. Майбутній провідник ОУН на північно-західних українських землях Василь Галаса («Орлан») писав: «По лінії Ковель – Броди встановився на кілька місяців фронт. Створилася надзвичайно важка оперативна, харчова, а за тим і моральна обстановка... Не було дня, щоб не було наскок, або й кілька, при яких падали найкращі командири і бійці»⁴³. У намаганні зберегти підрозділи УПА частину їх було переведено на Холмщину⁴⁴. Це дозволило дати відсіч наступу на місцеве українське населення польських формувань (події «Грубешівської революції») ⁴⁵. Також фронтові умови спричинили значні трансформації в мережі ОУН. Згідно зі свідченнями друкарки референта служби безпеки Луцької округи Надії Кудрик («Зірки»), весь керівний склад підпілля перейшов на нелегальне становище. Було ліквідовано посади станичних і кущових провідників, а функції референтури пропаганди тимчасово передали службі безпеки⁴⁶. Український Червоний Хрест продовжував діяти лише на рівні районів, а референтура зв'язку стала підреферентурою⁴⁷. Референт пропаганди Берестечківського району ОУН Леонід Шевчук («Богдан») описував зміни, які відбулися впродовж лютого 1944 р. в підпіллі ОУН та УПА на Волині:

³⁷ ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.75133. – Арк.21 зв. – 22.

³⁸ Там само. – Ф.2. – Спр.148. – Арк.61.

³⁹ Там само. – Ф.71. – Оп.9. – Спр.31. – Арк.14 зв.; Антонюк Я. Взаємовідносини служби безпеки ОУН(б) з Червоною армією на території Волині та Полісся (1944–1945 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.19. – Острог, 2012. – С.189; ОУН і УПА в 1944 р.: Документи. – Ч.2 / Упор. О.Веселова, С.Кокін, О.Лисенко, В.Сергійчук. – К., 2009. – С.54.

⁴⁰ Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. – Луцьк, 2011. – С.292.

⁴¹ Журахов В. Генерал Ватутин: тайна гибелі. – Белгород, 2013. – С.101.

⁴² Марчук І. Кременецька військова операція внутрішніх військ НКВС 21–27 квітня 1944 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.22. – Л., 2012. – С.371.

⁴³ Цит. за: Іщук О. Діяльність проводу ОУН(б) на північно-західних українських землях у 1948–1952 рр. – К., 2009. – С.13.

⁴⁴ Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.5. – Спр.8525. – Арк.13–20.

⁴⁵ Вятрович В. Друга польсько-українська війна: 1942–1947. – К., 2011. – С.194.

⁴⁶ Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.5. – Спр.7383. – Т.1. – Арк.57.

⁴⁷ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Т.7 (Бібліотека). – Л., 2006. – С.184.

«Жіночу референтуру відмінили, так як жінки знаходяться на легальному стані, органи НКВС їх арештовують і вони видають інших, крім того багато з них співпрацюють з органами НКВС. Референтура “юнаки” ліквідована у зв’язку з відсутністю молоді, а 15–16-річним також довіряти не можна, так як їх може швидко перевербувати на свою сторону НКВС. У зв’язку з тим, що в УПА зараз продуктів не заготовляють, не ховають їх у схрони, посади господарчих скасовані. Також тимчасово були скасовані станичні і кушові організації. Пункти зв’язку, які існували раніше, себе не виправдали. Тепер зв’язок йде зверху вниз, тобто кожен вищий провідник повинен знати, де знаходиться його підопічний, а той вже не знає, де його зверхник. Передача письмових свідчень дозволена лише в шифрованому вигляді і тільки про зустріч. Тому в даний час з надрайонного проводу і нижче діють лише референтури: організаційна, СБ і пропаганди»⁴⁸.

Ситуація в підрозділах УПА почала знову змінюватися у ході Поліської наступальної операції Червоної армії (15 березня – 5 квітня 1944 р.). Значна частина загонів направилася в північні райони Львівщини або на Південну Берестейщину⁴⁹. Галина Коханська згадувала, що у час, коли «вночі вже можна було чути канонаду», до них надійшов наказ розсосередитися та перекати проходження фронту. Хтось із повстанців мав переховуватися серед селян або в місцевих лісах, а найбільші підрозділи передислоковувалися в район пінських боліт. Серед останніх був курінь Івана Климчака («Лисого») та командування групи «Тури» на чолі з Юрієм Стельмащуком («Рудим») ⁵⁰. Лінію фронту вони перейшли поблизу Кобрини⁵¹. Згадану операцію описав у своїх спогадах колишній провідник Любомльського надрайону Іван Реванюк («Гордий»), який пішов на співпрацю з радянською владою. За його версією, між УПА та німцями у цей час були неофіційні домовленості про взаємодопомогу⁵². Поблизу сіл Повіття та Радостав на Кобринщині перебував загін УПА «Помста Полісся» (700 вояків)⁵³. Також через Берестейщину переходив лінію фронту провідник ОУН на північно-західних українських землях Дмитро Клячківський («Клим Савур»). Щоб повернутися з Галичини на Рівненщину, він змушений був разом зі своїм «почетом» пройти на північ уздовж р. Західний Буг до пінських боліт, а звідти вирушити на південь до р. Горинь⁵⁴.

Упродовж березня – квітня 1944 р., коли війська 2-го Білоруського фронту вели бої з німцями за Ковель, у радянському тилу почали знову збиратися доти розділені на дрібні групи повстанці⁵⁵. У цей час органи НКВС фіксували

⁴⁸ Архів УСБУ у Волинській обл. – Ф.5. – Спр.8525. – Арк.13–20.

⁴⁹ *Содоль П.* Українська повстанча армія, 1943–1949. – Нью-Йорк, 1995. – С.67.

⁵⁰ *Коханська Г.* З Україною в серці: Споми́ни. – С.135.

⁵¹ *Матвій А.* Спогади: Повертаючись думками... 60 років тому // *Визвольний шлях.* – 2004, серпень. – Кн.8. – С.109–110.

⁵² *Реванюк І.* Правда про т. зв. УПА (Сповідь колишнього провідника ОУН). – К., 1961. – С.30–36.

⁵³ ОУН-УПА в Беларусі: 1939–1953 гг.: Док. и мат. / Сост. В.И.Адамушко [и др.]. – Минск, 2011. – С.255.

⁵⁴ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1945–1954 / Упор. С.Власенко, С.Кокін, В.Лозицький. – Т.15. – Кн.2 (Нова серія). – К.; Торонто, 2011. – С.639.

⁵⁵ Волинь радянська: Зб. док. і мат. – Ч.3. – Л., 1971. – С.144; Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1945–1954. – Т.15. – Кн.2 (Нова серія). – С.584.

перехід із Рівненщини на Житомирщину великої кількості загонів⁵⁶. Чимало їх сконцентрувалися на півночі Кам'янець-Подільської обл., особливо в лісистих районах Берездівському, Шепетівському, Славутському⁵⁷.

Інструкції підпілля того періоду головним завданням визначали збереження кадрів. Передбачалося розміщення повстанських підрозділів подалі від міст, вузлових станцій, залізниць і доріг. Рекомендувалося маскуватися під радянських вояків або партизанів. Мережа ОУН мала намір провести агітаційну роботу зі зриву мобілізацій місцевого населення до Червоної армії. Водночас зберігалася заборона вступати у сутички з фронтовими частинами⁵⁸.

21 липня 1944 р. Червона армія остаточно очистила Волинь від німців і фронт перемістився на інші терени. У цей час із Холмщини почали повертатися підрозділи УПА. За даними НКВС, р. Західний Буг перейшли більше 1 тис. повстанців (серед них і загін ім. Богуна на чолі з Олексієм Громадським («Голубенком»))⁵⁹.

Тимчасова затримка лінії фронту в лютому 1944 р. призвела до важких втрат у військовій окрузі «Тури» (Волинська обл. і південь Берестейщини). За період із 1 січня по 15 серпня 1944 р. кількість повстанців зменшилася з 3048 до 1270. Це не враховуючи втрат теренових боївок ОУН і служби безпеки. Загинули 378 вояків, зникли безвісти 248, дезертирували 260, перейшли на радянський бік 272⁶⁰. За іншими даними, кількість повстанців ВО «Тури» зменшилася з 1680 до 1080⁶¹. На думку І.Марчука, загальні втрати підрозділів УПА на Волині у січні – вересні 1944 р. становили 2–3 тис. бійців⁶².

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція Червоної армії (4 березня – 17 квітня 1944 р.) призвела до перебазування сил УПА з Тернопільщини на Станіславщину та Львівщину. Наприклад, після вишколу у с. Тростянець Бережанського р-ну одна з сотень 20 березня вирушила на Рогатинщину⁶³. 23–27 липня значна частина підрозділів повернулася зі Станіславщини й Тернопільщини. Місцем переходу лінії фронту став ліс біля с. Фірлеїв Рогатинського р-ну. Звідти через Підгаєччину, Бучаччину, Чортківщину, Заліщеччину, Борщівщину вони вирушили на Скалатчину⁶⁴.

Частина повстанців із Тернопільщини перейшла на Вінниччину. Цей рух у квітні 1944 р. зафіксували органи НКВС⁶⁵. Більшість учасників місцевого націоналістичного підпілля на час проходження лінії фронту залишалися на місцях. Так, командир УПА-Схід Лука Павлишин («Ігор») мешкав у

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф.2. – Спр.86. – Арк.23–24.

⁵⁷ Там само. – Спр.91. – Арк.8; Націоналістичний рух Опору на півночі Хмельниччини (1943–1948): Зб. док. / Упор., передм., ком. В.Берковського та В.Ковальчука. – К.; Хмельницький, 2016. – С.17.

⁵⁸ ОУН і УПА в 1944 р.: Документи. – Ч.1. – С.148–149.

⁵⁹ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1945–1954. – Т.15. – Кн.2 (Нова серія). – С.139; ОУН і УПА в 1944 р.: Документи. – Ч.1. – С.24.

⁶⁰ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне, 2009. – С.113.

⁶¹ Ковальчук В. Таємниці польової сумки командира УПА Дмитра Клячківського // Історичний журнал. – 2009. – №5. – С.100.

⁶² Марчук І. Реорганізація Д.Клячківським підпільної мережі ОУН(б) та УПА-Північ у 1944–1945 рр. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Історичні науки». – Вип.24. – Острог, 2015. – С.97.

⁶³ Волянюк С. Формування сотні УПА «Буйні» (1943–1944 рр.) // Мандрівець. – 2014. – №5. – С.32.

⁶⁴ Воєнна округа УПА «Лисоня»: 1943–1952: Док. і мат. / Упор. С.Волянюк. – Т.20 (Нова серія). – К.; Торонто, 2012. – С.249.

⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф.2. – Спр.84. – Арк.48.

будинку жителя с. Добромірка Збараського р-ну Василя Іщука. При цьому видавав себе за службовця зі Львова, який не може через фронт повернутися додому⁶⁶.

На Галичині значний вплив на діяльність підпілля ОУН та УПА справила Львівсько-Сандомирська стратегічна наступальна операція радянських військ (13 липня – 29 серпня 1944 р.). Підготовку до переходу лінії фронту місцеве підпілля розпочало ще у травні. Тривало переховування накопиченого майна, потрібного для подальшої боротьби. Активізувався збір інформації про рух армійських підрозділів (у тому числі німецьких)⁶⁷. На початку червня у с. Під'ярків Бобркського р-ну зібралася нарада Львівського обласного проводу ОУН, на якій обговорювали тактику дій у фронтових умовах. За аналогією з іншими регіонами, чимало повстанців заховали зброю та розійшлися по навколишніх селах⁶⁸. Інші, безперервно маневруючи, намагалися перейти лінію фронту.

Уникаючи небажаних сутичок з армійськими частинами, підрозділи УПА Рава-Руської округи отаборилися в Янівському лісі (колишній військовий полігон, віддалений від населених пунктів)⁶⁹. Подібним чином діяв командир військової округи «Буг» (Львівщина) Василь Левкович («Вороний»). Разом із курунем «Шугая» та підстаршинською школою «Гориня» (загалом до 500 вояків) він наприкінці липня 1944 р. перейшов лінію фронту у с. Любешка Бобркського р-ну. Поблизу с. Плоска підстаршинська школа натрапила на невеликий німецький підрозділ. За власної ініціативи «Гориня» вступив у переговори, щоб уникнути перестрілки. Прибувши до Любешського лісу, він одразу доповів про це «Вороному», який схвалив такі його дії. Після цього курінь «Шугая» та школа «Гориня» перейшли в Романівський ліс⁷⁰.

Проте не всім повстанцям удалося уникнути небезпеки. Частина підрозділів військової округи «Буг» потрапила у щільну смугу між німецькими та радянськими військами й була розгромлена⁷¹. Наприклад, сотня Петра Лагоди («Громового»), яка західніше від р. Буг зіткнулася з фронтовою частиною Червоної армії⁷².

Важливу роль у нових умовах відігравала розвідка служби безпеки, котра збирала детальну інформацію про всі події, що відбувалися в регіоні. Невдовзі після вступу 27 липня 1944 р. радянських підрозділів до Львова розвідка підготувала детальний інформаційний звіт. Було встановлено настрої населення, місця розташування органів влади, охарактеризовано новоприбулих службовців та перші їх заходи. Стосовно місцевих поляків есбісти з'ясували, що вони радо зустрічали Червону армію. Проте невдовзі настрої кардинально змінилися. Дізнавшись, що місто планують залишити у складі УРСР, частина з них почала створювати підпільні антирадянські організації⁷³. Також розвідка служби безпеки склала список із 80 українців, убитих поляками в перші дні звільнення Львова від вермахту⁷⁴.

⁶⁶ Там само. – Ф.5. – Спр.25020. – Арк.40.

⁶⁷ Золочівська округа ОУН: Організаційні документи 1941–1952 / Упор. М.Романюк. – Т.24 (Нова серія). – К.; Торонто, 2014. – С.120.

⁶⁸ Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. – С.32, 48, 71.

⁶⁹ Там само. – С.245.

⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.74268. – Т.1. – Арк.320–321.

⁷¹ Воєнна округа УПА «Буг»: Док. і мат.: 1943–1952. – Кн.1. – Т.12 (Нова серія). – К.; Торонто, 2009. – С.23–24.

⁷² Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. – С.46.

⁷³ ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр.50970. – Т.1. – Арк.38, 40–41.

⁷⁴ Там само. – Т.2. – Арк.230.

Наприкінці серпня 1944 р. на підконтрольній німцям Дрогобиччині та Станіславщині зосередилася значна частина підрозділів УПА, які планували перейти лінію фронту. На захід від м. Турка відповідальним за це був Мартин Мізерний («Рен») ⁷⁵, а в гірських районах – керівник «Захід-Карпати» Олександр Луцький («Андрієнко») ⁷⁶. Особливо нагально ця проблема постала під час розгортання Східно-Карпатської наступальної операції Червоної армії (8 вересня – 28 жовтня). Ретельне планування дій було вирішальним фактором їх успішності. У вересні поблизу с. Липа Турківського р-ну лінію фронту без втрат перейшов курінь УПА (сотні «Благого», «Ястреба», «Горлоріза»), який нараховував до 500 вояків ⁷⁷. Натомість чота Івана Пеленського («Гонтаря») втратила зв'язок із командуванням і біля с. Ятвяги Новострілицького р-ну опинилася між німецькими й радянськими військами, зазнавши обстрілу з обох сторін. «Гонтар» наказав повстанцям переходити лінію фронту самостійно. Знову зібрати всіх в умовленому місці йому уже не вдалося ⁷⁸.

На Буковині події розгорталися іншим чином. Наприкінці березня 1944 р. фронт зупинився на лінії Красноільськ – Берегомет – Вижниця. Під контролем німецько-румунських військ залишалася переважно гірська частина краю. На той час загальне керівництво місцевими підрозділами УПА здійснював Орест Гаджа («Кармелюк»), після переходу котрого через лінію фронту його заступив Василь Шумка («Луговий»). За ініціативи останнього було проведено мобілізацію місцевого населення та сформовано чотири сотні по 100–125 вояків. У червні їх об'єднали в курінь, який уже налічував до 800 бійців та отримав назву Буковинської української самооборонної армії (БУСА) ⁷⁹. Утративши зв'язок із керівництвом ОУН, «Луговий» розпочав переговори з німцями та приєднався до їхньої лінії оборони ⁸⁰. Провід організації засудив такі дії командира та відправив через лінію фронту слідчих служби безпеки для проведення розслідування. Їм удалося захопити сотенних БУСА «Чайку» та «Дуба», яких після допиту розстріляли ⁸¹. 10 вересня Червона армія перейшла в наступ, а «Луговий» разом зі 120 вояками перейшов в Угорщину. Згодом на території Австрії вони приєдналися до складу 1-ї дивізії Української національної армії ⁸². Стосовно ж переходу лінії фронту підпіллям ОУН на Закарпатті відомо, що впродовж жовтня 1944 р. діяла лінія зв'язку між Ужгородом і с. Буковець Верховинського р-ну на Станіславщині ⁸³.

Згідно зі свідченнями Володимира Порендовського («Вовка»), після переходу лінії фронту підпілля ОУН та відділи УПА нараховували близько 150 тис.

⁷⁵ Гльницький В. Закономірності функціонування воєнної округи 5 «Маківка» // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди: Серія «Історія та географія». – Вип.52. – Х., 2015. – С.50.

⁷⁶ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1944–1945 / Упор. О.Іщук, С.Кокін. – Т.9 (Нова серія). – К.; Торонто, 2007. – С.343.

⁷⁷ Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. – Ф.4. – Спр.11962. – Т.1. – Арк.27–28.

⁷⁸ ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.75173. – Арк.105.

⁷⁹ Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951: Док. і мат. / Упор. Д.Проданик. – Т.19 (Нова серія). – К.; Торонто, 2012. – С.33–34.

⁸⁰ Мороз В. Розгортання повстанської боротьби на Буковині у 1944 р. // Визвольний шлях. – 2001. – Кн.8. – С.61.

⁸¹ Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. – Чернівці, 2004. – С.230, 232.

⁸² Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність: 1918–1941–1944. – К.; Чернівці, 1995. – С.203.

⁸³ Архів УСБУ у Львівській обл. – Ф.6. – Спр.35806. – Арк.83.

учасників⁸⁴. Більш точні дані стосовно втрат повстанців у цей період встановив І.Патриляк. За його підрахунками, в УПА-Північ у січні – жовтні 1944 р. кількість убитих, поранених і полонених становила понад 70% особового складу (з 10–11 тис. залишилося 3–3,5 тис.), УПА-Південь – до 50% (з 1–1,5 тис. – 500–700 бійців), УПА-Захід – приблизно 20–25% (із 18 тис. улітку 1944 р. по грудень того ж року залишилося 13–14 тис.)⁸⁵. На нашу думку, указані цифри відповідають реальній кількості втрат. Однак потрібно зважати, що фронтовий період не тривав дев'ять місяців. Найдовше він затримався у Волинській обл. (близько півроку), що й позначилося найбільшими втратами в місцевому підпіллі ОУН та підрозділах УПА. При цьому епізодично вівся облік лише зміни чисельності повстанських загонів. Втрати мережі ОУН унаслідок руху фронту, особливо поза межами Західної України, підрахувати важко. Вочевидь вони були значно меншими, ніж у відділах УПА. Отже сумарна цифра загиблих становила 20–25 тис. із загальної кількості 170–175 тис. осіб, яка була до переходу лінії фронту.

Не лише співвідношення втрат, а також і підготовка до самого переходу на той бік фронту в кожному регіоні мала свої особливості. Для Лівобережжя характерна евакуація напередодні бойових дій значної частини оунівців. На місці залишали лише найбільш підготовлених і здатних до дій в умовах ізоляції. На Донбасі було організовано виїзд у Центральну й Південну Україну, що зміцнило місцеву мережу підпілля. Починаючи із Запоріжжя, Полтавщини, Київщини та далі на захід, створювали повстанські підрозділи, які передбачалося включити до складу УПА. На Одещині зафіксовано спроби місцевих оунівців домовитися про співпрацю з румунами. В обставинах підготовки до переходу лінії фронту у Західній Україні розгорнулася робота із забезпечення матеріальної бази майбутньої боротьби. Було значно посилено заходи конспірації, виготовлено чималу кількість агітаційних матеріалів для поширення їх серед червоноармійців. На час руху фронту мережа ОУН переважно залишалася на місцях. Тактика УПА полягала в уникненні сутичок із фронтовими підрозділами. Повстанці відходили подалі від театру бойових дій, маневрували, переховувалися у важкодоступних місцевостях або ділилися на дрібні групи. Дозволялося проводити перемовини з угорськими, румунськими й литовськими підрозділами. Натомість контакти з німцями категорично заборонялися, а порушників притягали до суворої відповідальності. Загалом можна стверджувати, що проходження підпіллям ОУН та відділами УПА лінії фронту відбулося успішно. Це дозволило майже відразу реорганізуватися, відновити втрати та продовжити визвольну боротьбу.

REFERENCES

1. Adamushko, V. (2011). *OUN-UPA v Belarusi: 1939–1953 gg.: Dokumenty i materialy*. Minsk: Vysshaya Shkola. [in Russian].
2. Androshchuk, M. (2011). *Zapysky povstantsia*. Kn.13 (Podii i liudy). Toronto; Lviv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
3. Antoniuk, Ya. (2012). *Vzaimovidnosyny sluzhby bezpeky OUN(b) z Chervonoiu armieiu na terytorii Volyni ta Polissia (1944–1945 rr.)*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. Ostroh, 19, 187–196. [in Ukrainian].
4. Antoniuk, Ya. (2013). *Vplyv bytvy za Dnipro na viiskovo-politychnu sytuatsiiu na Volyni ta Zakhidnomu Polissi. Bytva za Dnipro. Do 70-richchia vyzvolennia Kyieva vid natsystrykhyk zaharbnikiv*. Kyiv, 205–214. [in Ukrainian].
5. Antoniuk, J., Marcenjuk, R. (2018). *Lietuviai Ukrainos sukilėlių armijoje (UPA)*. *Acta humanitarica universitatis saulensis*, 48–55. Šiauliai. [in Lithuanian].

⁸⁴ ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.75172. – Т.2. – Арк.148.

⁸⁵ *Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр.* – Х.; Л., 2015. – С.434.

6. Berkovskiy, V., Kovalchuk, V. (2016). *Natsionalistychnyi rukh Oporu na pivnochi Khmelnychchyny (1943–1948): Zbirnyk dokumentiv. Khmelnytskyi*. [in Ukrainian].
7. Burlaka, S. (2018). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh na Bilotserkivshchyni (1941–1952 rr.): rozsekrecheni dokumenty, spohady, komentari*. Bila Tserkva: Bilotserkivdruk. [in Ukrainian].
8. Duda, A., Staryk, V. (1995). *Bukovynskyi kurin v boiakh za ukrainsku derzhavnist: 1918–1941–1944*. Kyiv; Chernivtsi. [in Ukrainian].
9. Fostii, I. (2004). *Pivnichna Bukovyna i Khotynshchyna u Druhii svitovii viini 1939–1945 rr.* Chernivtsi. [in Ukrainian].
10. Ilnytskyi, V. (2015). Zakonomirnosti funktsionuvannya Voiennoi okruhy 5 «Makivka». *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S.Skovorody: Seriya «Istoriia ta heohrafiia», 52, 47–52*. Kharkiv. [in Ukrainian].
11. Ishchuk, O. (2009). *Diialnist provodu OUN(b) na pivnichno-zakhidnykh ukrainskykh zemliakh u 1948–1952 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Ishchuk, O., Kokin, S. (2007). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zareshotovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA: 1944–1945*. T.9 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
13. Kokhanska, H. (2008). *Z Ukrainoiu v serts: spomyny*. T.9 (Biblioteka). Lviv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
14. Kovalchuk, V. (2006). *Diialnist OUN(b) ta zapillia UPA na Volyni ta Pivdenному Polissi (1941–1944)*. T.7 (Biblioteka). Lviv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
15. Kovalchuk, V. (2009). Taiemyntsi polovoi sumky komandyra UPA Dmytra Kliachkivskoho. *Istorychnyi zhurnal, 5, 92–101*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
16. Lenartovych, O. (2011). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny*. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
17. Levkovych, Ya., Levkovych, V., Taraban, M., Fil, I. (2003). *Spohady voiakiv UPA ta uchasykiv zbroinoho pidpillia Lvivshchyny i Liubachivshchyny*. T.4 (Biblioteka). Toronto; Lviv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
18. Marchuk, I. (2009). *Komandyr UPA-Pivnich Dmytro Kliachkivskiy – «Klym Savur»*. Rivne. [in Ukrainian].
19. Marchuk, I. (2012). Kremenetska viiskova operatsiia vnutrishnikh viisk NKVS 21–27 kvitnia 1944 r. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 22, 364–372*. Lviv. [in Ukrainian].
20. Marchuk, I., Perekhodko, Ya. (2015). *Kurynnyi UPA Stepan Trofymchuk-«Nedolia»*. Kn.31 (Podii i liudy). Toronto; Lviv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
21. Marchuk, I. (2015). Reorhanizatsiia D.Kliachkivskym pidpilnoi mrezi OUN(b) ta UPA-Pivnich u 1944–1945 rr. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriya «Istorychni nauky», 24, 96–100*. Ostroh. [in Ukrainian].
22. Matvii, A. (2004). Spohady: Povertaiuchys dumkamy... 60 rokiv tomu. *Vyzvolnyi shliakh, 8, 107–112*. [in Ukrainian].
23. Moroz, V. (2001). Rozhortannia povstanskoi borotby na Bukovyni u 1944 r. *Vyzvolnyi shliakh, 8, 54–69*. [in Ukrainian].
24. Moroz, V., Vovk, O. (2009). *Voienna okruha UPA «Buh»: Dokumenty i materialy: 1943–1952*. Kn.1, t.12 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
25. Pahiria, O., Ivanchenko, V. (2011). *Diialnist OUN ta UPA na terytorii Tsentralno-Skhidnoi ta Pivdennoi Ukrainy: Dokumenty i materialy*. T.18 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
26. Pratyliak, I. (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960 rr. Lviv: Chasopys. [in Ukrainian].
27. Prodanyk, D. (2012). *Podpillia OUN na Bukovyni: 1943–1951: Dokumenty i materialy*. T.19 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
28. Revaniuk, I. (1961). *Pravda pro t. zv. UPA [Spovid kolyshnoho providnyka OUN]*. Kyiv: Vydannia Tovarystva kulturnykh zviazkiv z ukraintsiamy za kordonom. [in Ukrainian].
29. Romaniuk, M. (2014). *Zolochivska okruha OUN: Orhanizatsiini dokumenty 1941–1952*. T.24 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
30. Romaniuk, M. (2017). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zareshotovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA: 1949–1956*. Kn.3, t.27 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
31. Shchur, Ya. (2018). *OUN na terytorii Zaporizkoi oblasti: 1940–1945: Dokumenty i materialy*. T.14 (Biblioteka). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian]. Veselova, O., Kokin, S., Lysenko, O., Serhiichuk, V. (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty*. Ch.1–2. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
32. Sodal, P. (1995). *Ukrainska povstancha armia, 1943–1949: Dovidnyk druhyi*. Niu-York: Proloh. [in Ukrainian].
33. Stupnytskyi, Yu. (2000). *Spohady pro perezhyte*. T.1 (Biblioteka). Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
34. Viatrovych, V. (2011). *Druha polsko-ukrainska viina: 1942–1947*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
35. Vlasenko, S., Kokin, S., Lozyskyi, V. (2011). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zareshotovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA: 1945–1954*. T.15 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
36. Volianiuk, S. (2012). *Voienna okruha UPA «Lysonia»: 1943–1952: Dokumenty i materialy*. T.20 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
37. Volianiuk, S. (2014). Formuvannia sotni UPA «Buini» (1943–1944 rr.). *Mandrivets, 5, 29–33*. Ternopil. [in Ukrainian].
38. Volianiuk, S. (2017). *OUN na SUZ v 1943–1945 rr.* Kn.34 (Podiia ta liudy). Toronto; Lviv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
39. Vovk, O., Kokin, S. (2006). *Volyn, Polissia, Podillia: UPA ta zapillia 1944–1946: Dokumenty i materialy*. T.8 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
40. Vovk, O., Pavlenko, I. (1999). *Volyn i Polissia: UPA ta zapillia: 1943–1944*. T.2 (Nova seriia). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
41. Zamylnskyi, V. (1971). *Volyn radianska: Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
42. Zhurakhov, V. (2013). *General Vatutin: tajna gibeli*. Belgorod: Konstanta. [in Russian].

Yaroslav Antoniuk

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Fellow,
Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine
(Ukraine, Kyiv), history.volyn@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

Volodymyr Trofymovych

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head of M.Kovalskiyi History Department,
National University of Ostroh Academy
(Ostroh, Ukraine), trofymovych@hotmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

OUN and UIA Underground in the "Front Period" (1943–1944)

Abstract. The aim of the study is to analyze the German-Soviet front line crossing by the OUN and UIA underground in 1943–1944. To show the dynamics of the process in relation to the offensive operations lead by the Red Army. **The methodology** of the study consists of a combination of scientific principles, general scientific and special historical methods. **The scientific novelty** of the study is based on the complex research and demonstration of the features of the front line crossing by the OUN and UIA underground in different regions of Ukraine. The stated issue was first raised and subjectively covered in Ukrainian and foreign historiography. The prospects for further research at the level of individual territories are defined. **Conclusions.** It is defined that the subdivisions of the OUN of Eastern, Northeastern, Central and Southern Ukraine were able to evacuate a large part of their personnel. Many of those individuals were joined the UIA units. The most prepared ones and able to carry out independent work were left in the rear of the Red Army. The Transnistrian OUN underground established the negotiation with Romanians as the military front approached. Simultaneously the negotiations with the Hungarian and Lithuanian units took place in Volyn. The preparation of the OUN and UIA to cross the front line had gained special significance in Western Ukraine. The large-scale of preparations was done to provide the facilities, increase conspiracy measures, liquidate the enemy agency, to make a large number of agitation leaflets for the Red Army. During the war period, the OUN network remained largely in place, pretending to be local peasants, refugees, or remained unseen in the underground hiding places. The UIA units tried to avoid clashes with the front units by moving away from the combat operations, maneuvering and hiding in hard-to-reach areas, or splitting into small groups. The delay of the front line in the Volyn region in the "Tury" military district resulted in the biggest losses. Nevertheless, in general, the underground managed to successfully move to the rear of the Red Army. The total number of the killed OUN and UIA members in Ukraine did not exceed 12%.

Keywords: underground, front line, Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian Insurgent Army (UIA, also UPA), Red Army, German troops, offensive operation, front period.